

Wat deze hoofdstukken boeiend maakt is niet alleen dat er geen simpele politieke en ideologische relaties zijn aan te wijzen (zo is de liberale minister Rogier verantwoordelijk voor de uitbouw van het landbouwbeleid rond 1850), maar ook de notie van het algemeen belang die Van Dijck in navolging van de tijdgenoten hanteert voor de analyse. Het doet denken aan de discussie over algemeen belang bij Auke van der Wouds *Een nieuwe wereld*. In België wordt in de jaren zestig het begrip algemeen belang het criterium voor staatsinterventie.

In het deel over vrijhandel geeft Van Dijck allereerst in hoofdstuk zes een voortaan door iedereen goed te gebruiken overzicht van het Engelse debat over vrijhandel, kort vergeleken met de Nederlandse, Franse en Duitse discussie. In zijn behandeling van het onderwerp neemt hij het negentiende-eeuwse spraakgebruik over en definieert protectionisme als voorstander van invoerbepierking (met andere woorden: een uitvoerverbod valt niet onder protectionisme). Hij start zijn discussie van de Belgische handelspolitiek in de achttiende eeuw in aansluiting bij het vroege werk van Vandenbroeke. Hij stelt dat de Oostenrijkers en nadien de Belgische regering tot het midden van de negentiende eeuw een beleid hanteren dat neerkomt op het beschermen van de belangen van de consumenten door vooral te werken met een uitvoerverbod in tijden van crises. Hij brengt deze politiek in verband met het concept morele economie van de Britse historicus Edward Thompson. Na de jaren vijftig van de negentiende eeuw neemt het geloof in de markt als regulerend principe toe. Bovendien, zo stelt Van Dijck, worden de restjes morele economie gelijk opgeruimd met de strijd van de voorstanders van vrijhandel tegen protectionisme. Die strijd is de dominante discussie in de jaren vijftig en zestig.

De verbinding met Thompsons notie van een morele economie vind ik erg stimulerend. Het overtuigt me echter niet geheel, om twee redenen. Thompsons morele economie speelt zich meer af op lokaal niveau en niet zozeer op nationaal niveau. Juist ook de overgang naar nationaal niveau maakt de werking van een morele economie moeizamer.

Daarnaast staat bij een morele economie de notie van een gedeelde cultuur centraal, terwijl Van Dijcks beschrijving van de Belgische landbouwpolitiek van 1830 tot 1848 eerder een overheid laat zien die de bevolking niet tegen zich in het harnas wil jagen. Zoals zijn beschrijving van de landbouwpolitiek van de Oostenrijkers laat zien, past de Belgische landbouwpolitiek beter bij de traditie van landen met een sterke statelijke traditie. Zelf laat hij ook zien hoezeer België in zijn concreet beleid op Frankrijk is georiënteerd.

Mooi vind ik in dit hoofdstuk verder nog hoe hij het tijdgenotenperspectief toepast op de crisis van de jaren 1853-1857: zij interpreteerden de crisis in het licht van die van de jaren veertig, terwijl wij de crisis van de jaren veertig als van een heel andere orde zien. Door het tijdgenotenperspectief toe te passen verduidelijkt hij hun reacties.

Maarten van Dijcks studie is belangrijk voor iedereen die geïnteresseerd is in de negentiende eeuw, in landbouwgeschiedenis, in de geschiedenis van het economische denken, in het proces van natievorming en in het moderniseringsproces. Hij heeft nauwgezet geanalyseerd wanneer en hoe in België het nieuwe economische denken de overhand begint te krijgen in het politieke debat en de besluitvorming. Op de effectiviteit van dat beleid gaat hij niet in, maar dat is ook niet zijn onderwerp. Hij beoefent landbouwgeschiedenis als onderdeel van de algemene geschiedenis en dat is hoe het moet. Een schitterend boek.

ANTON SCHUURMAN,
WAGENINGEN UR

Draye, Greet, *Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914*

(Dissertatie (bewerkt) KU Leuven 2007; Nijmegen: Vantilt, 2009, 458 blz., ISBN 978 94 6004 006 1).

'Belgen [zijn] van hunne voorvaderen ontaerd, vreemdelingen in hun eigen vaderland, met fran-

sche tael en fransche ligtzinnigheid bezwadderd'. Zo klonk de waarschuwing die de Gentse arts en letterkundige Ferdinand Augustijn Snellaert in 1836 aan zijn landgenoten richtte. In 1830 hadden de Belgen zich weliswaar onafhankelijk verklaard, maar van een eenduidige Belgische identiteit was geen sprake. In België leefden immers twee volkeren met twee talen en al snel bleek het Frans op tal van terreinen dominant te zijn, zoals het onderwijs, de rechtspraak en de overheid. Snellaert maakte zich sterk voor een verbetering van de positie van het Vlaams en richtte onder meer het Gentse genootschap De Tael is Gansch het Volk op. Doel van dit genootschap was niet zozeer om het Vlaamse deel en de Vlaamse taal af te scheiden, maar om tot een twee-eenheid te komen. De essentie van de Belgische nationale identiteit bestond juist uit het feit dat er een Frans- en een Nederlandstalig deel was. Die twee delen moesten echter wel in balans zijn.

De Tael is Gansch het Volk is een van de vijftien Vlaamse genootschappen die aan bod komen in het proefschrift *Laboratoria van de natie* van de historica Greet Draye, waarop zij in 2007 promoveerde aan de Katholieke Universiteit Leuven en waarvan in 2009 een handelseditie verscheen. Het draait in dit boek om de vraag welke rol de genootschappen speelden in het Belgische proces van natievorming in de periode 1830-1914. Draye beschouwt de literaire genootschappen als laboratoria van de natie: het waren plaatsen waar letterkundigen over de essentie van de natie nadachten en van waaruit zij de publieke opinie trachtten te beïnvloeden. De genootschapsleden zagen zichzelf als degenen die bij uitstek geschikt waren om deze taak op zich te nemen: vanuit hun culturele positie waren zij in staat het wezen van de Belgische natie te doorgronden.

Met haar studie levert Draye een boeiende bijdrage aan de geschiedschrijving van het Belgische nationalisme. Aan de hand van enkele belangrijke spilfiguren uit het genootschapsleven, zoals Jan-Frans Willems, Pieter Frans van Kerckhoven, Hendrik Conscience, Domien Sleeckx en Jan Matthijs Brans, reconstrueert zij de houding van 'de

letterheren' ten aanzien van de Belgische identiteit. Zij volgt daarbij een driedelige, chronologische structuur. Het eerste deel behandelt de periode van 1830 tot 1846. Veel aandacht gaat uit naar de eerste twee Vlaamse literaire genootschappen, De Olyftak (opgericht in 1835 te Antwerpen) en De Tael is Gansch het Volk (opgericht in 1836 te Gent). Daarnaast speelt het overkoepelende verbond dat Willems oprichtte om een eenheidsspelting te bevorderen een centrale rol. Rondom zijn speltingsvoorstel ontketende zich een fel debat, dat in feite om de ware identiteit van de Belg draaide. In 1841 wonnen Willems en zijn medestanders uiteindelijk het pleit. Het tweede deel begint bij het jaar 1846, het jaar waarin Willems stierf, en loopt tot 1860, het jaar waarin De Olyftak het bestaan van een politieke Vlaamse Beweging erkende. Draye laat overtuigend zien dat de genootschappen er niet aan ontkwamen om zich in politiek opzicht steeds krachtiger te profileren. De genootschappen kozen daarbij overwegend een liberale koers. Het derde en laatste deel behandelt de periode tot aan 1914. In dit deel is een hoofdrol weggelegd voor het Brusselse genootschap De Distel en de hernieuwde aandacht voor de literatuur als uitdrukker van de ware nationale volksaard.

Met veel inlevingsvermogen weet Draye haar archiefmateriaal te plooiën in een chronologisch lopend verhaal, waarbij ze veel oog heeft voor de details, interne tegenstrijdigheden en de *petite histoire*. Voor de ingevoerde lezer biedt deze studie dan ook talrijke nuanceringsen van het in grote lijnen bekende verhaal van de Vlaamse beweging. Een nadeel van deze gedetailleerde aanpak is wel dat de hoofdlijnen ondergesneeuwd dreigen te raken in het woud van geciteerde opvattingen. Het is voor de lezer niet altijd gemakkelijk om door de analyses heen de grote lijn te blijven zien. Dat wordt nog eens versterkt door Drayes associatieve schrijfwijze en hang naar metaforisch taalgebruik. Uitdrukkingen als 'het zicht op de kern', 'de geboortes van de literatuur', 'de voltooiing van een verlangen' en 'voldoening over de onmogelijkheid van verdeeldheid' komen de helderheid niet altijd

ten goede. Ronduit cryptisch wordt het bij een zin als: 'Voor sommige letterheren was het enthousiasme over de strategie intussen zelf strategie geworden: strategie tot het tijdelijke behoud van de strategie' (127).

Een dergelijke zin roept ook vragen op over Drayes gebruik van de term 'letterheren'. Ze ontleent dit begrip aan Remieg Aerts' bekende studie naar de liberale cultuur rondom het tijdschrift *De Gids* en constateert dat er overeenkomsten tussen het overwegend liberale profiel van de Nederlandse en de Belgische letterheren bestaan. Draye gebruikt de term door het hele boek heen, maar de Vlaamse letterheren blijken in de praktijk een weinig homogene groep te vormen. Sterker nog: sommigen stonden elkaar naar het leven en bestreden elkaars opvattingen over de ware Belgische identiteit fel en meedogenloos. Zeker wanneer zich rond 1880 een jonge letterengarde met vernieuwende literatuuropvattingen aandient, wordt het lastiger te volgen wie 'de Vlaamse letterheren' precies zijn: zijn dat de Gentse, Antwerpse of Brusselse letterheren? De katholieken, de liberalen of de bovenpartijdigen? Wie bestrijdt hier eigenlijk wie?

Desalniettemin vormt het boek van Draye een waardevolle bijdrage aan de geschiedschrijving van het Belgische nationalisme. Eens te meer blijkt dat de geschiedenis van een natie zich uitstekend vanuit het letterkundige perspectief laat beschrijven, omdat letterkundigen zichzelf als hoeders van de natie profileerden. Een opmerkelijk gegeven is wel dat de literatuur zelf in dit boek schittert door afwezigheid, terwijl het hier toch een studie over *literaire* genootschappen betreft. Doordat de literaire praktijk geheel buiten beeld blijft, dringt zich ongemerkt het gevoel op dat hier slechts de helft van het verhaal verteld wordt. Want hoe verhielden de gepropageerde politieke idealen zich tot de literaire werken van de letterheren? En andersom: welke invloed hadden de veranderende literaturopvattingen, waarin bijvoorbeeld de autonomie een steeds grotere rol ging spelen, op het politieke engagement van de letterkundigen? Voor de literaire invulling van het verhaal kan men

sinds kort terecht bij de delen die Piet Couttenier aan de Vlaamse literatuur wijdde in de nieuwste literatuurgeschiedenis *Alles is taal geworden* (2009). Met het boek van Draye aan de ene kant en Coutteniers literaire aanpak aan de andere kant, kunnen professioneel geïnteresseerden in het Belgische nationalisme niet langer om het belang van de genootschappen heen.

LOTTE JENSEN,

RADBOUD UNIVERSITEIT

Schoenmaker, Ben, ***Burgerzin en soldatengeest.***

De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914

(Dissertatie Leiden 2009; Amsterdam: Boom, 2009, 505 blz., ISBN 978 90 8506 708 5).

In deze studie, tevens proefschrift, draait het om de vraag hoe het Nederlandse officierskorps in de periode 1832-1914 dacht over het vraagstuk van de relatie tussen volk en leger. Of liever gezegd: om hoe zij in hun meer beschouwende publicaties deze relatie beoordeelden. In de ogen van de officieren liet deze te wensen over, met militaire zwakte als zorgwekkend gevolg. Interessant genoeg publiceerden de officieren niet alleen in de militaire tijdschriften, maar ook in wat Schoenmaker – in een opmerkelijke vereenzelving met het militaire perspectief – 'burgertijdschriften' noemt. Dagboeken, brieven en andere ongepubliceerde egodocumenten heeft de auteur niet in zijn onderzoek betrokken.

Gedurende vrijwel de gehele periode vond de meerderheid van de officieren – en hierin vonden zij de militaire autoriteiten aan hun zijde – dat het volk verantwoordelijk was voor de problematische relatie. Een actieve minderheid was van mening dat de problemen veeleer het gevolg waren van 'de introverte en aristocratische houding' van de officieren. *Burgerzin en soldatengeest* bestaat uit drie delen. Het eerste deel loopt van 1832 tot 1870, toen de Duitse overwinning op Frankrijk 'het militaire debat in Nederland volledig op zijn kop zette'.